

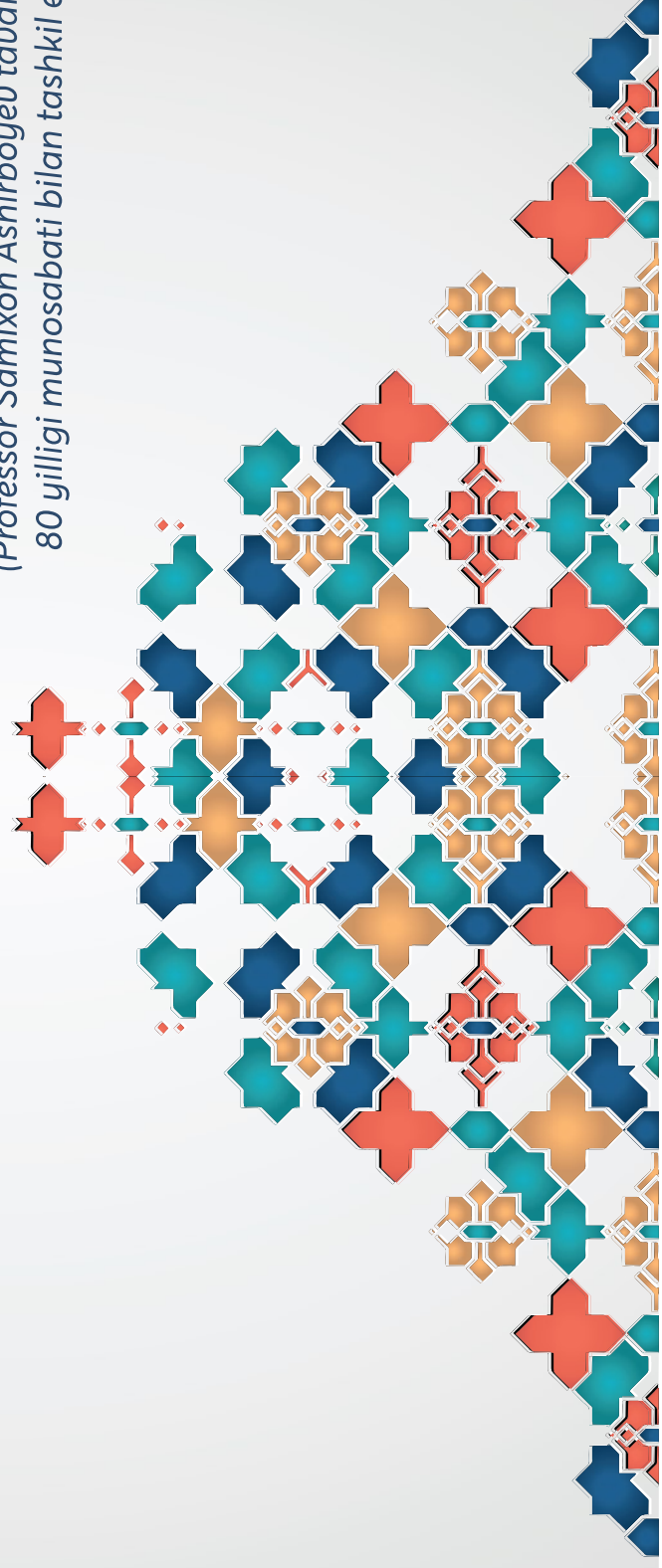

“O‘ZBEK FOLKLORI VA SHEVALARI TADQIQOTLARI: AMALIYOT, METODOLOGIYA, YANGICHA YONDASHUV”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy
konferensiya materiallari

2026-yil 23-may

*(Professor Samixon Ashirboyev tavalludining
80 yilligi munosabati bilan tashkil etilgan)*

“O‘zbek folklori va shevalari tadqiqotlari: *amaliyot, metodologiya, yangicha yondashuv*” mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari
/ Mas’ul muharrir: Sh.Sirojiddinov. – Toshkent, 2026. bet.

Mas’ul muharrir:
Shuhrat Sirojiddinov
filologiya fanlari doktori, akademik

Tahrir hay’ati:

Normurodova N.Z. filologiya fanlari doktori, professor;
Jabborov N.A. filologiya fanlari doktori, professor;
Ashirboyev S. filologiya fanlari doktori, professor;
Tilavov A.X. filologiya fanlari nomzodi, dotsent;
Xidraliyeva Z.R. filol. fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b.;
Aliqulova H.Q. filol. fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), katta o‘qituvchi;
Turdialiyev A.X. filol. fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b.;
Alimardanov E.I. filol.fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), kattao‘qituvchi;
Qodirov U.A., katta o‘qituvchi.

Ushbu to‘plamda Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat O‘zbek tili va adabiyoti universitetida 2026-yil 23-mayda o‘tkazilgan **“O‘zbek folklori va shevalari tadqiqotlari: *amaliyot, metodologiya, yangicha yondashuv*”** mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari hamda filologiya fanlari doktori, professor Samixon Ashirboyevning tabarruk yoshi munosabati bilan yo‘llangan tabriklar o‘rin olgan.

To‘plam materiallaridan filolog mutaxassislar, ilmiy tadqiqotchilar, magistratura va bakalavriat talabalari, shuningdek, keng o‘quvchilar ommasi foydalanishlari mumkin. Maqolalar sifati, mazmuni va haqiqiyliги uchun muallifning o‘zi javobgar hisoblanadi.

	Nurafshon shahar shevasining ayrim dialektal xususiyatlari	
15	Sadoqat RAJABOVA, Ishtixonda yashovchi etnik arablar	246
16	Umarjon QODIROV, Shonazar Shoabdurahmonov – lingvofolkloristika asoschilaridan	249
17	Gulchexra AHATOVA, Toyloq shevasidagi iboralar va ularning ingvomadaniy tahlili	253
18	Hayotxon SOTIMOVA, Xorazm o‘zbek shevalarida oila konseptining urf-odat va marosimlardagi lingvomadaniy ifodasi	260
19	Ramazon ORTIQOV, “Ikkilamchi nominatsiya” tushunchasining ilmiy adabiyotlardagi talqini	264

3-SHO‘BA. DIALEKTAL LEKSIKOGRAFIYA, DIALEKTAL KORPUS, TOPONIMIYA VA LINGVOKULTUROLOGIYA

1	Hamidulla DADABOYEV, XI–XII asr turkiy til tibbiy terminologiyasi tizimining “devonu lug‘otit turk”da aks etishi 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/PTYD5470	271
2	Nishonboy HUSANOV, “Lug‘ati chig‘atoyi va turkiy” – o‘zbek shevalarini o‘rganishda muhim tarixiy manba 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/MAKE1648	276
3	Baxtiyor MENGLIYEV, Dilrabo ELOVA Lingvo-mantiqiy ekspertiza: yuridik lingvistikada integrativ yondashuv masalasi	281
5	Muhayyo HAKIMOVA, Milliy tafakkurning abstrkat leksika shakllanishiga ta’siri 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/MBYM8287	284
6	Nilufar ABDURAXMONOVA, Nasima ABDULLAYEVA, Dialektal birliklarning raqamli korpus modelini yaratish masalalari 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/TYZS7723	292
7	Zamira DJURABAYEVA, Fitonimlarning dialektal tabiati haqida ba’zi mulohazalar	297
8	Muyassar XOLOVA, Dialektal korpusda olmosh so‘z turkumining teglanishi	300
9	Anvarbek TURDIALIYEV, Ma’lumotlar bazasini shakllantirish va qidiruv tizimiga joylashtirish masalalari	304
10	Gulxayo ISABAYEVA, Sardor JO‘RAQULOV Tog‘ay Murod nasrida dialektizmning o‘rni (Otamdan qolgan dalalar romani misolida)	313
11	Feruza AMINOVA, Badiiy matnda nurota shevasiga xos morfologik shakllarning qo‘llanishi va uslubiy vazifasi	316
12	Oynisa XOJIYEVA, O‘zbek va turk tillarida paremiologik birliklarning struktur-semantik va funktsional munosabati	320
13	Dildora AMIROVA, “Bobur” antroponimining badiiy matnlarda allyuziv nom sifatida qo‘llanilishi	325
14	Kamola NOSIROVA, Dialectological features and lexical layer of alla texts in tashkent region	328

QASHQADARYO VILOYATI O'ZBEK SHEVALARIDA O'ZLASHMA BIRLIKLARNING USLUBIY VA SINONIMIK XUSUSIYATLARI

STYLISTIC AND SYNONYMIC FEATURES OF BORROWED UNITS IN THE UZBEK DIALECTS OF KASHKADARYA REGION

Nodir MUXAMMADIYEV,

SamDU tayanch doktoranti

Orcid: 0009-0001-8475-1500

10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/VXHJ2324

Annotation. *This article analyzes the lexical-semantic, stylistic, and functional features of borrowed words used in the Uzbek dialects of the Kashkadarya region. During its historical development, the Uzbek language came into contact with various languages, and this process was clearly reflected not only in the literary language but also in folk dialects. In particular, Persian-Tajik, Arabic, and partially Russian borrowings are actively used in the dialects of the Kashkadarya region, contributing to the enrichment and diversity of local speech.*

The study examines the synonymous relationships of certain borrowed lexical units used in the Kashkadarya area, their semantic nuances, stylistic coloring, and degree of usage in folk speech. In particular, the role of borrowed words in dialectal speech is revealed through synonymous pairs such as “dem – nafas”, “xabar – darak”, “ziyon – zarar”, “bahona – sabab”, “gumon – shubha” and “vafodor – sodiq”. The article argues that borrowed lexical units should be regarded not only as a means of enriching vocabulary, but also as an important linguistic phenomenon reflecting the historical memory, cultural relations, worldview, and speech traditions of the people.

Key words: *Kashkadarya dialect, borrowed words, Persian-Tajik layer, Arabic layer, synonymy, lexical unit, folk speech, dialect vocabulary, semantic relations, stylistic coloring, dialectology, Uzbek language, semantic nuances.*

Kirish. O'zbek tili ko'p asrlik tarixiy taraqqiyotga ega bo'lgan boy tillardan biridir. Uning leksik tarkibi faqatgina turkiy qatlam bilan chegaralanib qolmay, balki tarixiy, madaniy, diniy va ijtimoiy aloqalar natijasida turli tillardan kirib kelgan o'zlashma birliklar hisobiga ham boyib borgan. Ayniqsa, forsha-tojikcha va arabcha qatlamga mansub so'zlar o'zbek tilining shakllanishida muhim o'rin tutadi. Bu holat adabiy tilda ham, xalq shevalarida ham yaqqol kuzatiladi.

Qashqadaryo viloyati o'zbek shevalari o'zining fonetik, leksik va grammatik xususiyatlari bilan boshqa hudud shevalaridan muayyan darajada farq qiladi. Ushbu hudud qadimdan turli madaniy va etnik aloqalar markazlaridan biri bo'lgan. Qashqadaryo vohasi tarixan Movarounnahrning muhim hududlaridan biri sifatida savdo, dehqonchilik, hunarmandchilik, diniy-ma'rifiy hayot va madaniy munosabatlar rivojlangan maskanlardan sanaladi. Shu sababli bu hudud xalq nutqida turli qatlamga mansub so'zlarning saqlanib qolishi tabiiy hodisadir.

Shevalar xalq tilining jonli ko'rinishi bo'lib, ular adabiy tilga nisbatan ko'proq tarixiy izlarni, qadimiy shakllarni va mahalliy nutqiy xususiyatlarni saqlab qoladi.

Qashqadaryo shevalarida ham forsha-tojikcha va arabcha o‘zlashmalar keng qo‘llanadi. Masalan, “dem”, “darak”, “ziyon”, “bahona”, “gumon”, “vafodor”, “mehr”, “dil”, “orom”, “xabar”, “sabab”, “shubha”, “sodiq” kabi so‘zlar xalq nutqida faol uchraydi. Bu birliklarning ayrimlari adabiy til bilan umumiy bo‘lsa, ayrimlari shevaga xos talaffuz, qo‘llanish yoki uslubiy ma’no kasb etgan.

O‘zlashma so‘zlar tilga kirib kelgach, ko‘pincha mahalliy fonetik va grammatik qonuniyatlarga moslashadi. Natijada ularning talaffuzi, qo‘llanish doirasi va semantik imkoniyatlari o‘zgarishi mumkin. Masalan, arabcha “nafas” so‘zi adabiy tilda keng ishlatilsa-da, Qashqadaryo shevasida “dem” shakli ko‘proq xalqona va tabiiy ohangda qo‘llanadi. Xuddi shuningdek, “xabar” va “darak”, “ziyon” va “zarar”, “bahona” va “sabab” kabi birliklar ham bir-biriga yaqin ma’noni bildirsa-da, ularning nutqdagi vazifasi va uslubiy ta’siri bir xil emas.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi Qashqadaryo viloyati o‘zbek shevalaridagi o‘zlashma so‘zlarni leksik-semantik va uslubiy jihatdan tahlil qilishdan iborat. Tadqiqotda o‘zlashma birliklarning sinonimik munosabatlari, xalq nutqidagi qo‘llanishi, ma’no nozikliklari hamda sheva leksikasini boyitishdagi o‘rni yoritiladi.

Qashqadaryo shevalarida o‘zlashma so‘zlarning shakllanish omillari. Qashqadaryo shevalarida o‘zlashma so‘zlarning paydo bo‘lishi bir necha tarixiy va ijtimoiy omillar bilan bog‘liq. Eng avvalo, bu hududda forsha-tojik tilli aholi bilan uzoq davom etgan madaniy va maishiy aloqalar mavjud bo‘lgan. Natijada kundalik turmush, oilaviy munosabat, dehqonchilik, hunarmandchilik, savdo-sotiq va badiiy-estetik tushunchalarni ifodalovchi ko‘plab forsha-tojikcha birliklar mahalliy shevaga singib ketgan.

Ikkinchi muhim omil arab tilining islom dini, diniy ta’lim, ilm-fan va yozma madaniyat orqali kirib kelishidir. Arabcha o‘zlashmalar asosan diniy, axloqiy, ilmiy, huquqiy va rasmiy tushunchalarni ifodalashda faol bo‘lgan. “Sabr”, “shukr”, “ilm”, “ma’rifat”, “haqiqat”, “sabab”, “shubha”, “sodiq”, “nafas”, “xabar” kabi so‘zlar bugungi kunda ham o‘zbek adabiy tili va shevalarida qo‘llanadi.

Uchinchi omil xalq og‘zaki ijodi va badiiy nutq bilan bog‘liq. Qashqadaryo vohasida maqol, matal, afsona, doston va xalq qo‘shiqlari orqali ko‘plab o‘zlashma so‘zlar saqlanib qolgan. Bunday birliklar odatda oddiy axborot berish bilan cheklanmaydi, balki nutqqa hissiylik, badiiylik va ta’sirchanlik baxsh etadi. Masalan, “dil”, “mehr”, “orom”, “vafodor”, “jamol”, “chehra” kabi birliklar xalq nutqida ko‘proq emotsional ma’no bilan ishlatiladi.

To‘rtinchi omil hududiy talaffuz va shevaviy moslashuvdir. O‘zlashma so‘zlar Qashqadaryo shevalarida mahalliy fonetik me’yorlarga moslashib, ayrim tovush o‘zgarishlariga uchrashi mumkin. Ba’zan adabiy tildagi shakl bilan shevadagi shakl o‘rtasida talaffuz farqi seziladi. Masalan, ayrim joylarda “sabab” so‘zi xalqona talaffuzda “savab” yoki “sabap”ga yaqin aytilishi mumkin. Bunday holatlar o‘zlashma so‘zlarning sheva muhitida tabiiylashganini ko‘rsatadi.

O‘zlashma so‘zlar va sinonimiya munosabati. Sinonimiya tilning eng muhim leksik-semantik hodisalaridan biridir. Sinonim so‘zlar bir-biriga yaqin yoki umumiy ma’noni bildiradi, biroq ular ma’no nozikligi, uslubiy bo‘yoqdorligi, qo‘llanish doirasi va emotsional ta’siri bilan farqlanadi. Qashqadaryo shevalarida o‘zlashma so‘zlar ko‘pincha turkiy birliklar yoki boshqa o‘zlashmalar bilan sinonimik munosabatga kirishadi.

Masalan, “yuz – chehra – jamol” qatorida “yuz” turkiy va neytral birlik bo‘lsa, “chehra” forscha-tojikcha qatlamga mansub bo‘lib, badiiyoq ma’no beradi. “Jamol” esa arabcha kelib chiqishga ega bo‘lib, yuqori darajadagi go‘zallikni, estetik bahoni bildiradi. Qashqadaryo shevalarida bu so‘zlar nutq vaziyatiga qarab tanlanadi. Oddiy suhbatda “yuz” ishlatilsa, ta’sirchan yoki badiiy nutqda “chehra”, “jamol” kabi birliklar qo‘llanishi mumkin.

Shuningdek, “yurak – dil – qalb” sinonimik qatori ham muhimdir. “Yurak” umumxalq so‘zi sifatida fiziologik a’zoni ham, his-tuyg‘u markazini ham bildiradi. “Dil” forscha-tojikcha qatlamga mansub bo‘lib, ko‘proq hissiy, poetik va xalqona nutqda uchraydi. “Qalb” esa arabcha o‘zlashma sifatida diniy, falsafiy va badiiy uslubga yaqin. Qashqadaryo shevasida “dilim og‘ridi”, “dilini og‘ritma”, “diliga tugib qo‘ydi” kabi birikmalar xalqona ohangda juda tabiiy eshitaladi.

Demak, o‘zlashma birliklar sinonimik qatorda oddiy takrorning oldini olish bilan birga, nutq mazmunini chuqurlashtiradi, ma’no soyalarini aniqlashtiradi va uslubiy rang-baranglik yaratadi.

“Dem – nafas” sinonimik qatori. Qashqadaryo shevalarida “dem” so‘zi faol qo‘llanadigan birliklardan biridir. Bu so‘z forscha-tojikcha kelib chiqishga ega bo‘lib, arabcha “nafas” so‘zi bilan sinonimik munosabat hosil qiladi. Har ikki so‘z o‘pkaga olinadigan va chiqariladigan havoni bildiradi. Biroq ularning qo‘llanish darajasi va uslubiy vazifasi bir xil emas.

“Dem” so‘zi xalqona, jonli va tabiiy nutqqa xosdir. Qashqadaryo shevasida “dem olmoq” birikmasi juda keng ishlatiladi. Bu birikma ikki xil ma’noga ega: birinchisi, bevosita havo olish; ikkinchisi, hordiq chiqarish, dam olish. Masalan, “Bir pas dem olay”, “Ishdan keyin dem olib oldik”, “Issiqda odamning demi qaytib ketadi” kabi gaplarda bu so‘z xalqona ifoda vositasi sifatida ishlatiladi.

“Nafas” so‘zi esa nisbatan adabiyroq, kitobiyroq yoki rasmiyroq ohangga ega. Masalan, “nafas olish”, “nafas yetishmasligi”, “chuqur nafas oldi” kabi birikmalarda qo‘llanadi. Biroq Qashqadaryo sheva nutqida “nafas olay” deyishdan ko‘ra “dem olay” deyish tabiiyroq eshitaladi.

Bu ikki so‘z o‘rtasidagi farq shundan iboratki, “dem” kengroq xalqona semantikaga ega. U “hordiq”, “tinchlanish”, “nafas rostlash” kabi qo‘shimcha ma’nolarni ham anglatadi. “Nafas” esa ko‘proq fiziologik jarayonni bildiradi. Shu sababli “dem olish kuni” deyish tabiiy bo‘lsa, “nafas olish kuni” birikmasi bunday ma’noda ishlatilmaydi.

“Xabar – darak” sinonimik qatori. Qashqadaryo shevalarida “xabar” va “darak” so‘zlari ham keng qo‘llanadi. Bu ikki birlik biror voqea, hodisa yoki shaxs haqida ma’lumot olish ma’nosini bildiradi. Biroq ular nutqda har doim ham to‘liq almashinavermaydi.

“Xabar” so‘zi arabcha kelib chiqishga ega bo‘lib, adabiy tilda ham, shevalarda ham faol ishlatiladi. Qashqadaryo shevasida “xabar oldingmi?”, “xabar ber”, “undan xabar yo‘q” kabi birikmalar juda keng tarqalgan. Bu so‘z kundalik muloqotda neytral birlik sifatida qo‘llanadi.

“Darak” so‘zi esa nisbatan badiiyoq va emotsionalroq tusga ega. Masalan, “bolasidan darak yo‘q”, “ketganidan beri bir darak bermadi” kabi gaplarda “darak” so‘zi kutish, sog‘inch, xavotir kabi qo‘shimcha ma’no soyalarini ham ifodalaydi. Shu jihatdan u “xabar”ga qaraganda ta’sirchanroqdir.

Qashqadaryo shevalarida “xabar-darak” juft holda ham ishlatilishi mumkin. Bu holatda ikki sinonim yonma-yon kelib, ma’noni kuchaytiradi. Masalan, “Undan xabar-darak bo’lmadi” deganda oddiygina ma’lumot yo’qligi emas, balki uzoq vaqt davomida hech qanday aloqa bo’lmagani anglashiladi.

“Ziyon – zarar” sinonimik qatori. “Ziyon” va “zarar” so’zlari ham Qashqadaryo shevalarida faol qo’llanadigan o’zlashma birliklardandir. Har ikki so’z moddiy yoki ma’naviy yo’qotishni, foydaning aksini bildiradi. Biroq ularning uslubiy xususiyatida farq mavjud.

“Ziyon” so’zi xalqona nutqda ko’proq uchraydi. Masalan, “Bu ishning ziyoni yo’q”, “Birovga ziyoning tegmasin”, “Ziyon ko’rmaydi” kabi gaplarda u yumshoqroq, xalqona ma’no beradi. Qashqadaryo shevasida “ziyon tegmoq” birikmasi keng ishlatiladi va u faqat moddiy zarar emas, balki ma’naviy noqulaylik, salbiy ta’sir ma’nolarini ham bildiradi.

“Zarar” so’zi esa rasmiyroq, aniqroq va kitobiyroq ohangga ega. U iqtisodiy, huquqiy yoki rasmiy nutqda faolroq ishlatiladi. Masalan, “moddiy zarar”, “zarar miqdori”, “zarar yetkazmoq” kabi birikmalar adabiy tilga xosdir.

Sheva nutqida esa “ziyon” ko’proq insonlar o’rtasidagi munosabat, kundalik hayot va maslahat ohangida qo’llanadi. Masalan, “Bolam, birovga ziyoning tegmasin” degan gapda bu so’z axloqiy nasihat ma’nosini ham anglatadi.

“Bahona – sabab” sinonimik qatori. “Bahona” va “sabab” so’zlari biror voqea-hodisaning yuzaga kelishiga turtki bo’lgan asosni bildiradi. Ammo ular orasida muhim semantik farq bor.

“Sebab” yoki adabiy shaklda “sabab” so’zi obyektiv asosni bildiradi. Ya’ni biror ishning ro’y berishiga olib kelgan haqiqiy omil “sabab” deb ataladi. Masalan, “Kasalligi sabab darsga kelmadi”, “Yomg’ir sabab yo’l loy bo’ldi” kabi gaplarda “sabab” aniq voqelik bilan bog’liq.

“Bahona” esa ko’pincha subyektiv, ba’zan sun’iy vaj ma’nosini bildiradi. Qashqadaryo shevasida “bahona qidirmoq”, “bahona topmoq”, “bahona qilib kelmadi” kabi birikmalar faol ishlatiladi. Bunda bahona haqiqiy sabab bo’lmasligi ham mumkin. Masalan, “Ish qilmaslikka bahona topadi” deganda shaxsning o’zini oqlash uchun sabab ko’rsatayotgani anglashiladi.

Demak, “sabab” neytral va obyektiv birlik bo’lsa, “bahona” baholovchi ma’noga ega. Shu bois ular sinonim bo’lsa-da, nutqda har doim bir-birining o’rnini bosa olmaydi.

“Gumon – shubha” sinonimik qatori. “Gumon” va “shubha” so’zlari aniq ishonch yo’qligi, ikkilanish, ehtimoliy fikr ma’nosini bildiradi. Har ikki birlik arabcha-forscha qatlam bilan bog’liq bo’lib, o’zbek tilida keng qo’llanadi.

Qashqadaryo shevalarida “gumon” so’zi ko’proq jonli nutqqa xosdir. Masalan, “Undan gumonim bor”, “Gumon qilib yuribman”, “Gumonga borma” kabi birikmalar xalq orasida faol ishlatiladi. “Gumon” so’zi ko’pincha shaxsiy sezgi, ichki taxmin, aniq dalilsiz fikrni bildiradi.

“Shubha” esa nisbatan adabiyroq va rasmiyroq tusga ega. Masalan, “shubhali holat”, “shubha uyg’otdi”, “shubhasiz” kabi birikmalarda ishlatiladi. Bu so’z ko’proq mantiqiy, huquqiy yoki ilmiy nutqda uchraydi.

Sheva nutqida esa “gumon” tabiiyroq eshitiladi. Ayniqsa, “gumon qilma”, “gumonning noto’g’ri”, “gumonimcha” kabi shakllar Qashqadaryo xalq og’zaki nutqida keng uchraydi.

“Vafodor – sodiq” sinonimik qatori. “Vafodor” va “sodiq” soʻzlari insonning munosabatda qatʼiyligi, ishonchliligi va sadoqatini bildiradi. Har ikki birlik ijobiy baho ifodalaydi. Biroq ular orasida uslubiy va semantik farq mavjud.

“Vafodor” soʻzi koʻproq yaqin insoniy munosabatlarga nisbatan qoʻllanadi. Masalan, “vafodor yor”, “vafodor doʻst”, “vafodor ayol” kabi birikmalarda bu soʻz hissiy va badiiy maʼno kasb etadi. Qashqadaryo shevalarida ham “vafodor” soʻzi koʻproq oilaviy, doʻstlik yoki sevgi munosabatlarida ishlatiladi.

“Sodiq” soʻzi esa kengroq qoʻllanish doirasiga ega. U shaxsning Vatanga, kasbga, doʻstga, eʼtiqodga yoki burchga boʻlgan qatʼiy munosabatini bildirishi mumkin. Masalan, “Vataniga sodiq”, “kasbga sodiq”, “doʻstiga sodiq” kabi birikmalar tabiiy ishlatiladi.

Demak, “vafodor” koʻproq hissiy va yaqin munosabatni ifodalasa, “sodiq” kengroq ijtimoiy-axloqiy maʼnoga ega.

Qashqadaryo shevalarida forsha-tojikcha oʻzlashmalar. Qashqadaryo shevalarida forsha-tojikcha oʻzlashmalar juda faol qatlamni tashkil etadi. Bu birliklar asosan kundalik hayot, hissiyot, oila, munosabat, mehnat va maishiy turmush bilan bogʻliq sohalarda uchraydi. Masalan, “dil”, “mehr”, “orom”, “bahor”, “gul”, “chehra”, “dard”, “devor”, “parda”, “bozor”, “non”, “osh”, “doʻst” kabi soʻzlar xalq nutqida juda tabiiy qoʻllanadi.

Bu soʻzlarning koʻpchiligi oʻzbek tiliga shu darajada singib ketganki, oddiy soʻzlovchi ularning oʻzlashma ekanligini sezmaydi. Masalan, “bozor”, “non”, “doʻst”, “dard” kabi birliklar bugungi kunda umumxalq soʻzlari sifatida qabul qilinadi.

Forscha-tojikcha birliklarning muhim xususiyati shundaki, ular koʻpincha nutqqa yumshoqlik, hissiylik va badiiylik beradi. Masalan, “yuragim ogʻridi” deyish mumkin, ammo “dilim ogʻridi” deganda ifoda yanada hissiyroq chiqadi. “Yuz” soʻzi oddiy maʼno bersa, “chehra” soʻzi tasviriylilikni kuchaytiradi.

Qashqadaryo shevalarida bunday soʻzlar koʻpincha maqol va iboralarda ham uchraydi. Masalan:

“Diliga tugib qoʻydi”,

“Mehri tushdi”,

“Dardini aytdi”,

“Koʻnqliga orom kirdi”.

Bu kabi birliklar xalq nutqining obrazlilikini kuchaytiradi.

Qashqadaryo shevalarida arabcha oʻzlashmalar. Arabcha oʻzlashmalar Qashqadaryo shevalarida, asosan, diniy, axloqiy, ilmiy va ijtimoiy tushunchalarni ifodalashda faol qoʻllanadi. “Ilm”, “sabr”, “shukr”, “haq”, “haqiqat”, “adolat”, “sabab”, “xabar”, “nafas”, “shubha”, “sodiq”, “maʼno”, “fikr”, “savol”, “javob” kabi soʻzlar xalq nutqida keng ishlatiladi.

Bu soʻzlarning koʻpchiligi diniy-maʼrifiy hayot orqali tilga kirgan. Masalan, “sabr”, “shukr”, “halol”, “harom”, “savob”, “gunoh” kabi birliklar xalqning axloqiy qarashlari bilan bogʻliq. Qashqadaryo shevalarida bu soʻzlar koʻpincha nasihat, duo, maslahat va baho berish jarayonida qoʻllanadi.

Masalan:

“Shukr qil, boriga baraka”,

“Sabr qilsang, yetasan”,

*“Halol mehnat qil”,
“Savob ish bo‘ladi”.*

Arabcha o‘zlashmalar ko‘pincha jiddiylik va rasmiylik ohangini beradi. Masalan, “fikr”, “ma’no”, “sabab”, “natija” kabi so‘zlar oddiy suhbatda ham, ilmiy nutqda ham ishlatiladi.

O‘zlashmalarning sheva nutqidagi uslubiy vazifasi. Qashqadaryo shevalaridagi o‘zlashma so‘zlar faqat atash vazifasini bajarmaydi, balki uslubiy vazifa ham bajaradi. Ular nutqni ta’sirchan, obrazli va mazmunan boy qiladi.

Birinchidan, o‘zlashmalar hissiylikni kuchaytiradi. Masalan, “mehr”, “dil”, “orom”, “dard” kabi so‘zlar inson ruhiy holatini ifodalashda muhimdir.

Ikkinchidan, ular badiiylikni oshiradi. “Chehra”, “jamol”, “vafodor”, “dilbar” kabi birliklar oddiy nutqqa poetik ohang beradi.

Uchinchidan, ular rasmiylik yoki jiddiylikni bildiradi. “Sabab”, “natija”, “xulosa”, “haqiqat”, “adolat” kabi arabcha birliklar fikrni aniq va jiddiy ifodalashga xizmat qiladi.

To‘rtinchidan, o‘zlashmalar sinonimik imkoniyat yaratadi. Masalan, “yuz – chehra – jamol”, “yurak – dil – qalb”, “xabar – darak”, “ziyon – zarar” kabi qatorlar nutqda tanlash imkonini beradi. So‘zlovchi vaziyatga qarab neytral, xalqona, badiiy yoki rasmiy variantni tanlaydi.

Xulosa. Qashqadaryo viloyati o‘zbek shevalaridagi o‘zlashma so‘zlar hududiy nutq boyligining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu birliklar xalqning tarixiy taraqqiyoti, madaniy aloqalari, diniy-ma’rifiy hayoti va kundalik turmush tarzi bilan chambarchas bog‘liqdir. Forscha-tojikcha va arabcha qatlamga mansub so‘zlar Qashqadaryo shevalarida faol qo‘llanib, nutqning ma’no imkoniyatlarini kengaytiradi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, forscha-tojikcha o‘zlashmalar ko‘proq xalqona, hissiy va badiiy ifodalarni yuzaga keltiradi. Arabcha o‘zlashmalar esa diniy, axloqiy, ilmiy va rasmiy tushunchalarni ifodalashda faol ishlatiladi. Bu ikki qatlam birliklari ko‘pincha turkiy so‘zlar bilan birgalikda sinonimik qatorlarni hosil qiladi.

“Dem — nafas”, “xabar — darak”, “ziyon — zarar”, “bahona — sabab”, “gumon — shubha”, “vafodor — sodiq” kabi qatorlar o‘zlashma so‘zlarning sheva nutqidagi semantik va uslubiy imkoniyatlarini yaqqol ko‘rsatadi. Bu birliklar ma’no jihatidan yaqin bo‘lsa-da, qo‘llanish doirasi, emotsional bo‘yoqdorligi va uslubiy vazifasi bilan farqlanadi.

Umuman olganda, Qashqadaryo shevalaridagi o‘zlashmalarni o‘rganish o‘zbek tilining tarixiy qatlamlarini, hududiy xususiyatlarini va xalq nutqining boy imkoniyatlarini chuqurroq anglashga yordam beradi. Bunday tadqiqotlar o‘zbek dialektologiyasi, leksikologiyasi va uslubshunosligi uchun muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ashirboyev S. O‘zbek dialektologiyasi. – Toshkent: Fan, 2016. – 116 b.
2. Tursunov U., Muxtorov J., Rahmatullayev Sh. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019. – 432 b.
3. Rahmatullayev Sh. O‘zbek tilining etimologik lug‘ati. – Toshkent: Universitet, 2000. – 600 b.
4. Rahmatullayev Sh. Hozirgi adabiy o‘zbek tili. – Toshkent: Universitet, 2006. – 476 b.
5. Hojiyev A. O‘zbek tili sinonimlarining izohli lug‘ati. – Toshkent: O‘qituvchi, 2014. – 328 b.

6. Mahmudov N. Til va nutq. – Toshkent: Ma’naviyat, 2018. – 224 b.
7. Yo‘ldoshev B. O‘zbek xalq shevalari leksikasi. – Toshkent: Fan, 2008. – 280 b.
8. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 5 jildlik. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2020.
9. Jo‘rayev M. Janubiy o‘zbek shevalari leksikasi. – Toshkent: Fan, 2011. – 240 b.
10. Mengliyev B., Xoliyorov O. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2021. – 560 b.
11. Reshetov V.V., Shoabdurahmonov Sh. O‘zbek dialektologiyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1978. – 312 b.
12. O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. O‘zbek tili va tilshunosligi. – Toshkent: O‘ME, 2021.
13. Nurmonov A. O‘zbek tilshunosligi tarixi. – Toshkent: Akademnashr, 2017. – 320 b.
14. Sayfullayeva R., Mengliyev B. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Leksikologiya. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. – 384 b.
15. Kononov A.N. Grammatika sovremennogo uzbekskogo literaturnogo yazyka. – M.: Nauka, 1960. Internet manbalari
16. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Alisher Navoiy nomidagi O‘zbek tili, adabiyoti va folklori instituti
17. O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi ilmiy portali

